

Mr. Ahmed KICO

Filozofska i teološka misao bošnjačkog učenjaka Muhameda Mašića

(Prvi dio)

Uvod

Jedan od istinskih bošnjačkih filozofa i islamskih teologa koji je najplodnije djelovao, kako u periodu između dva svjetska tako i nakon Drugog svjetskog rata, svakako je Muhamed Mašić. On pripada najužem krugu bošnjačkomuslimanskih intelektualaca 20. stoljeća. Pored toga što je bio filozof i teolog, Mašić je bio i izvanredan poznavalac orijentalnih jezika, primarno arapskog, te prevodilac, pjesnik, publicista i hronopisac. Zbog toga se može reći da je pripadao plejadi bošnjačko-muslimanskih intelektualaca 20. stoljeća koji su smatrani i nazivani "enciklopedistima".¹

Muhamed Mašić je rođen 1913. u Gračanici, gdje je i umro 1978. godine. Potiče iz ugledne i obrazovane porodice. Svoje obrazovanje, kao i većina tadašnjih bošnjačkomuslimanskih intelektualaca, stekao je u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu. Predavali su mu profesori i tadašnji bošnjački alimi, kao što su Mehmed Handžić,

Ahmed Burek, Kasim Dobrača, Šaćir Sikirić, Mehmed Dizdar, Muhamed Pašić, Hamdija Kreševljaković i drugi. Zahvaljući njima, stekao je temeljno islamsko znanje i spoznaju koja mu je omogućila da se vjerodostojno bavi filozofijom, književnim, publicističkim, teološkim i prevodilačkim radom. Idžazetnamu, odnosno diplomu, Muhamed Mašić stekao je 1935. godine kod tadašnjeg prvog muderisa Gazi Husrev-begove medrese Ahmed-efendije Bureka, za kojeg su mnogi tadašnji, a i u kasnijem periodu, bošnjački alimi i teolozi tvrdili da je bio jedan od najučevnijih teologa na Balkanu. Bureka su, zbog njegove erudicije, metoda izlaganja i ukupnog odnosa prema životu, poredili i zvali bošnjačkim Sokratom.²

Uklasi sa Muhamedom Mašićem, spomenute godine, idžazetnamu u Gazi Husrev-begovoj medresi steklo je još jedanaest učenika. Među njima, svakako, treba izdvojiti Čamila Avdića, bošnjačkog filozofa i teologa, Adema Handžića, istaknutog historičara i poznavaooca Osmanske imperije u doba njene vladavine u BiH, Hivziju Hasandedića, orijentalistu i istraživača bošnjačke baštine na prostorima Hercegovine, Mehmeda Mujezinovića, istaknutog epigrafičara i Hasana Škapura, briljantnog prevodioca Buharijevog Sahiha sa arapskog na bosanski jezik³

¹ Jusuf Žiga, "Izvod i recenzija drugom izdanju", u: Muhamed Mašić "Moji stavovi...", Avicena, Sarajevo, 1994, str. 4.

² Šire o ovome vidjeti u: Ahmed Kico, "Učenje i djelo Ahmeda Bureka", ŠIP "Borac", Travnik, 1998, str. 147.-148.

³ O generacijama svršenih učenika Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu koji su idžazetname stekli kod Ahmed-ef. Bureka detaljnije vidjeti u: Grupa autora, "450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu", Gazi Husrev-begova medresa Sarajevo, Sarajevo, 1988. str. 138 -143.

Filozofska misao Muhameda Mašića

Inspirirana Kur'anom, temeljna filozofska i etička misao Muhameda Mašića, za koju se najiskrenije i kroz vlastitu praksu zalagao, sadržana je u njegovom kategoričkom stavu da se treba boriti za "svijet u kojem će se ljudska bića ocjenjivati po karakteristikama i faktičkim sposobnostima, a ne po stanovitim pripadnostima". Ovaj temeljni filozofski Mašićev stav je i danas itekako aktuelan. Zbog toga se može reći da je on, kao i njegov ukupni stvaralački opus i zaostavština, u temeljima bošnjaštva.⁴

Po čemu je i na osnovu čega takav sud o Mašićevom djelu održiv? Radi se o sudu kojeg su izrekli i ostali bošnjački učenjaci, koji su imali priliku upoznati se s njegovom zaostavštinom u kojoj su pretočeni život i praktična filozofija ovog izuzetnog bošnjačkog alima.

Kao bošnjačkomuslimanski intelektualac, Mašić je bio na temeljima islamske duhovnosti, filozof i teolog, koji je svoju filozofsku misao realizirao ili je nastojao opredmetiti kroz vlastitu praksu, pa i po cijenu osobnog stradanja. Također, Mašić je svoja filozofska, pjesnička i teološka promišljanja bitno crpio iz islamskih temeljnih izvora (Kur'ana i hadisa), arapske

periodike (primarno "Ummul - Kura - Majka metropola", saudijski poluslužbeni sedmični informator), kao i iz okruženja u kojem su se nalazili on i bošnjački narod. Naime, Mašić u svom radu "Moja publicistička, naučna i umjetnička djelatnost" to i sam ističe, navodeći da je kroz temeljne islamske izvore i arapsku literaturu "...našao islam kao pravu božansku, superpraktičnu, realističku i nenadmašivu religiju - vodilju čovječanstva kroz život, dokle god to Allah ushtije". Također, Mašić u spomenutom radu navodi da je onovremena arapska štampa za njega predstavljala "jedinog pouzdanog registratora težnji i političkih gibanja dvaju potčinjenih kontinenata, od Indonezije na istoku, do Maroka na zapadu i Pretorije na jugu". Suosjećajući sa, kako kaže Mašić, s tim ugnjetenim narodima i poklanjajući svoje simpatije njihovim pokretima za slobodu i nezavisnost, on je "...zavolio arapski jezik i arapsku literaturu općenito..." Ovo Mašićevo priznanje itekako je značajno, budući da će mu arapski jezik omogućiti da svoje stvaralaštvo započne u njemu i kroz njega, a tek negdje 1933. godine Mašić počinje pisati stihove na bosanskom jeziku (pjesma "Složno, braćo", objavljena u listu Hikmet br. 53, koji je izlazio u Tuzli), vjerske, ljubavne i društvene sadržine.⁵

⁴ Ovakav sud o Mašićevom djelu iznosi Husein Kulenović, koji također tvrdi da su "ponekad i najmanji sačuvani fragmenti ličnog vrhunskog izraza značajniji za historiju, sadašnjost i budućnost od bilo kakvog verističkog, i do detalja cjelovitog, ali po konačnom značenju sterilnog opusa, kojim se plaća prvenstveno cijena pripadanja." Šire o ovome vidjeti: Husein Kulenović "Izvod i recenzija drugom izdanju" u: Muhamed Mašić, Moji stavovi ..., Avicena, Sarajevo, 1994. str. 4.

⁵ O ovome šire vidjeti u: Muhamed Mašić, Moji stavovi ..., Avicena, Sarajevo, 1994. str. 11-12.

Centralne filozofsko-teološke kategorije, discipline i pravci kojima se Mašić u svom djelu bavio svakako su odnos vjere i nauke, zatim islamska eshatologija koja je, filozofski rečeno, u uskoj vezi sa ontologijom, odnosno astronomijom i futurologijom kao znanstvenim disciplinama koje Mašić smješta i izvodi iz ukupnog islamskog filozofsko-teološkog pogleda na svijet, uz to se baveći i temeljnim etičkim i vrijednosnim principima islama i islamskim racionalizmom uopće.

Takoder, jedna od značajnih filozofskih kategorija, odnosno pravaca kojima se Mašić u svom radu bavio, svakako je i povijest filozofije uopće i u okviru nje povijest marksizma kao teorije, odnosno socijalizma i komunizma kao prakse. U vezi s tim treba reći da je Mašić svoje filozofsko školovanje u promišljanje o odnosu filozofije i islama općenito izgrađivao, kako u periodu između dva svjetska tako i nakon završetka Drugog svjetskog rata. U svom djelu Sloboda uvjerenja i vjerovanja, Mašić će reći da je "tokom decenija, manje ili više, studiozno upoznavao gotovo sve filozofske pravce, od indijskih i antičko-grčkih, pa do evropskih, tj. i metafizičke i dijalektičke, sve do raznih varijanata socijalizma našeg vijeka". Sve je to Mašić radio kako bi imao dovoljno argumenata da se na vlastiti i osebujan način uključi u "borbu islama protiv imperijalizma i svih njegovih pomagača: sektaštva, misionarstva, orijentalistike prikrivene maskom naučnih istraživanja, re-

formizma, cionizma, prirodnjačkog materijalizma i ateizma". Dalje, Mašić naglašava da je, u svom spomenutom djelu, obradio razvoj filozofske misli u svim njenim fazama, kako bi "primjenjujući princip kontrasta kojeg je postavio njemački filozof Fichte, a prihvatio objeručke Hegel, pa Marx, da sve ima svoju kontratu, svoju suprotnost, svoj antipod, te da svako društvo njeguje u svojim njedrima svoju suprotnost koja će ga u određenim uvjetima razvoja života smijeniti". Mašić je pokazao i dokazao da se "život ne može zaustaviti na marksističkom shvatanju, tj. na komunizmu kao konačnoj fazi razvoja ljudskog društva, već da i on mora odnjegovati u svojim njedrima vlastitog antipoda koji će ga, u datom momentu, skinuti s pozornice života".⁶

Ovo je briljantna i minuciozna analiza marksizma, kao filozofske teorije, i socijalizma, odnosno komunizma kao njene prakse, koja se završava sa Mašićevom kritikom koja u okviru marksizma pronalazi proturječnosti koje je kao "vječnu teoriju" i kao "vječnu praksu komunizma", zapravo, demantiraju i potiru. Zbog toga će Mašić vrlo jasno reći, odnosno postaviti pitanje koje u sebi sadrži i odgovor, a koji je i svojevrsna kritika marksističke prakse: "Kad se uspostavi komunističko društvo, treba li očekivati njegov pad u društvo suprotno njemu, suglasno principu kontrasta koji zahtijeva stalnu promjenu i prelazak stvari na svog kontrasta, ili će nužnost

⁶ Šire o ovome vidjeti kod: Izet Mašić, "Uvjerenja i vjerovanja Muhameda Mašića", u knjizi Muhameda Mašića: "Sloboda uvjerenja i vjerovanja", Avicena, Sarajevo, 1996. str. 5.

Kakova vrijednost našoj i veličina popularnih ličnosti ljudske prošlosti i sadašnjosti, izmjenjivo kao njihova djela i proizvodi, moramo tako isto pokušati da uporedimo vrijednost veličina i moći Allahovih putnika i njegovih djela i proizvoda. Oni su poziva na to: ^{u sebi} obiluju stvorenjima u kojima hoće nam ^{u sebi} uputiti na razvijeni element koji obiluje u njima i veličina njihova i u razvijeni, znakovima. Od njih, rekao bih, mogu najviše poslužiti razvijeni mori tri elementa i to: stvaranje ^{nebesa} neba i Zemlje kao cjeline, stvaranje života na njima i stvaranje svijeta u okviru toga života.

[illegible]

Faksimil rukopisa Muhameda Mašića

tog principa prestati od samog uspostavljanja komunističke države?! Ovdje šuti princip, a govori želja.”⁷

Mašičeva kritika marksizma i komunizma kao njegove prakse sazdana je, prije svega, na njegovom jasnom nastojanju da se svim oblicima torture, diktature i potčinjavanja, kroz povijest ljudskog roda, jedino i isključivo na pravi način suprotstavlja islam sa svojom vjerodostojnom praksom. Zbog toga će Mašić u svom spomenutom djelu, najprije, izvršiti detaljnu analizu i kritiku zapadnog imperijalizma koja se prvenstveno odnosi na kolonijalne i kršćanske sile kao što su Velika Britanija, SAD, Francuska, Njemačka, Portugalija, Španija i druge, a koje su

nastojale zagospodariti islamskim svijetom i arapskim zemljama. U tu svrhu zapadni kolonijalizam, prema Mašiću, koristio se, kako golom silom tako i suptilnim metodama kao što su instaliranje takozvanih orijentalista koji su pod firmom naučnog proučavanja islama bili, zapravo, "agenti imperijalizma i misionari kršćanstva", kao i podsticanjem sektaških i, u suštini, protuislamskih pokreta kao što su pokret Ahmed Hana iz Indije, iz kojeg kasnije nastaju kadijanije, odnosno ahmedije. Njih je (ahmedije), prema Mašiću, formirala grupa koja se zvala "Lahorsko društvo", a koja je bila uključena u aktivnosti kadijanija. Prema Mašiću, sve ove sekte i pokreti bili su finasira-

⁷ Muhamed Mašić, "Sloboda uvjerenja i vjerovanja", Avicena, Sarajevo, 1996. str. 56.

ni od strane zapadnih kolonijalista (prvenstveno iz Velike Britanije) i od njih su nazivani i predstavljeni kao "reformatori islama". Mašić kategorički tvrdi da su sve ove tendencije koje su nastajale, kako unutar islamskog svijeta tako i spolja od strane kolonijalista, zapravo, usmjerene na razgradnju i uništenje islama i islamske zajednice u cjelini.

Djelujući u skladu sa tradicijama islamskih filozofa koji su, pored kritike aktuelnog društvenog stanja, nudili i mogućnosti da se ono unaprijedi i prevaziđe, Mašić će reći da je protiv zapadnog kolonijalizma potreban "dvos-truki pokret otpora koji bi objedinio politiku i vjeru, odnosno teoretsku kritiku i akcioni plan u zajedničkom radu na suprotstavljanju zapadnom kolonijalizmu". Jasni primjeri, prema Mašiću, za ovu vrstu otpora svakako su islamski mislioci, kojima je i sam bio inspiriran, kao što su Džemaluddin Afgani, Muhammed Ikbal i šejh Muhammed Abduhu. Za njih će Mašić reći da su to "trojica političara, mislilaca i nosilaca kursa protivzapadnog imperijalizma", te da oni nisu "nosioci stranačke politike". Oni su, kako Mašić ističe, "reformatori koji poput Abduh-a sve muslimane zovu Kur'anu i vraćanju početnoj jezgri islama putem njegovog punog razumijevanja i jedinstva oko njega, istovremeno tumačeći Kur'an na način koji slušaocu i čitaocu muslimanu vraća vezu islama sa životom".⁸

Nakon što je izvršio analizu i kritiku zapadnog kolonijalizma, te dao prijedloge suprotstavljanja njihovoj

dominaciji, Mašić u svom spomenutom djelu izlaže načine i mogućnosti otpora islama prema "istočnom kolonijalizmu". On pod tim pojmom podrazumijeva nastojanja istočnih zemalja, kao što su tadašnji SSSR, dijelom Japan i Kina, koje kroz vlastite teorije i praksu nastoje porobiti i zagospodariti islamskim narodima u svojim i drugim zemljama. Mašić ukazuje da je u tom smislu posebno bio konsterniran sudbinom muslimana u SSSR-u, u vrijeme Staljina, čiji se pogledi i praksa na islam prenose i nakon Drugog svjetskog rata, gotovo u svim zemljama socijalizma, kako u istočnoj Evropi tako i u drugim dijelovima svijeta.

Mašić kritizira i staljinističku praksu u tadašnjoj Jugoslaviji, čiji su predstavnici vršili drastične torture i progone učenika Gazi Husrev-begove medrese, studenata Više islamske šerijatsko-sudačke škole u Sarajevu i drugih muslimanskih intelektualaca. Svekoliko stradanje muslimana u društvenim režima koji su sebe nazivali socijalističkim, kod Mašića je pobudilo interes da se ozbiljno pozabavi njegovom teorijom i filozofijom koja se imenovala marksizmom. Gotovo na zadivljujući način Mašić demonstrira svoje poznavanje klasičnog njemačkog idealizma (prvenstveno filozofije Fichtea i Hegela), koji je, kako kaže, "Marxu poslužio da u vlastitim filozofskim pogledima demonstrira princip kontrasta", što je, ustvari, dijalektička metoda. Mašić jasno uočava da su i Hegel i Fichte ovu metodu primjenjivali prvenstveno u sferi uma, dok to Marx primjenjuje na društvo i

⁸ Šire o ovom vidjeti u: Muhamed Mašić, "Sloboda uvjerenja i vjerovanja", Avicena, Sarajevo, 1996. str. 38-39.

materijalni svijet u cjelini. Zato će Mašić na zaista argumentiran i jasan način reći da "Marx ne samo da negira da će um, odnosno duh, ostati poslije tijela već odbacuje osnovnu misao vjere, a to je vjerovanje u Boga kao iskonsko potpuno samostalno biće i potpuno lišeno materije." Slikovito kazano, Mašić će reći da je kod "Marxa um refleks materije, dok je kod Hegela materija refleks uma".

Jasno uočavajući uticaje Ludwiga Feuerbacha, zatim Augustea Contea i drugih pozitivista na Marxa i njegovu filozofsku misao, Mašić će konstatirati da je "definitivno ishodište marksizma u obožavanju države". Sljedstveno tome, Mašić ističe da i sam "Marx vjeruje da je bit države u njezinoj dominaciji i hegemoniji, a to de facto znači u policijskoj sili".

U zaključnim razmatranjima koja se odnose na vrijednosti marksizma kao filozofskog pravca, Mašić će konstatirati da je "marksizam produžetak borbe između prirode i čula, s jedne, te vjere i metafizike, s druge strane". Također, Mašić će jasno uočiti da kada marksizam poziva "na promjenu vrijednosti, on vodi borbu protiv idealizma, tradicija i moralnih značenja u dušama pojedinaca i društva". Podastirući argumente Mašić će ustvrditi da je "marksistička filozofija - pored toga što je skupina kontradikcija - poziv za nazadak ljudskog roda, a ne njegov "progres". Ona je vraćanje na ropstvo, vraćanje misli i vjerovanja na 'prinudu', vraćanje čovječanstva na 'idolatriju', iz čudoređa i duhovnih vrijednosti u 'raspojanost' u životin-

jsku prirodu"! Zbog insistiranja na materijalnome i čulnom, Mašić će reći da je "u marksizmu 'stomak', ujedno, i cilj i sredstvo u čovjekovom životu".⁹

Demonstrirajući svoju erudiciju i poznavanje povijesti filozofije uopće, Mašić će, u svom spomenutom djelu, pokazati da je bilo filozofa koji su na pregnantan način izvršili kritiku marksističke filozofije i njene komunističke prakse. To se, prije svega, odnosi na filozofe kao što su Soueren Kierkegaard, Henri Bergson, Martin Heidegger, Friedrich Schiller i drugi. Mašić ističe da su to "mislioci koji su se istakli u misaonoj borbi protiv marksizma." Interesantno je da Mašić, bez obzira na kritiku marksizma koja je moguća, kako iz ugla islama tako i sa drugih filozofskih pozicija, ističe da se marksizam pokušava, posredstvom komunističke propagande infiltrirati i u islamski svijet na Istoku. Pokušaje prodora marksizma u islamsku misao na Istoku, Mašić imenuje kao "reformizam", koji ima za cilj da "nipočastava sve što je islamsko". Cilj "reformi islamske misli", od strane komunističke propagande, prema Mašićevom sudu, svakako je pokazati, na lokalnim nivoima, da je "reformizam u islamu" tendencija "proizišla iz stvarnosti islamske sredine", te je on (reformizam u islamu) "harmonična osobenost islamske zajednice". Prezentirajući pojedine "reformističke stavove", kao i njihove autore (Mustafa Mahmud, Halid Muhamed i Salih Rušdi, svi iz Egipta), Mašić će reći da su oni "samo obični sljedbenici - ponavljači nekih ljevičarskih i bezvjer-skih škola protiv vjere uopće".¹⁰

⁹ Isti, str. 65 - 66.

¹⁰ Isti, str. 100.

Filozofska promišljanja Muhameda Mašića i njegovih savremenika

Ovakva Mašićeva kritika marksizma i njegove socijalističke, odnosno komunističke prakse, značajna je iz više razloga. Ponajprije ona govori o Mašićevoj razložnoj i argumentiranoj kritičkoj metodi, kao i mogućnostima komparacije njegove (Mašićeve) kritike marksizma sa drugim bošnjačkim filozofima koji su marksizam doživljavali ili o njemu pisali na sličan način kao i on ili potpuno suprotno od njega. Takvi autori i filozofi su, prije svih, Mustafa Busuladžić, koji je, slično kao i Mašić, filozof čija je misao primarno inspirirana islamom i koja kao takva stoji u izravnoj opreci spram marksizma, te, s druge strane, Safet Krupić kao mislilac marksističke provincijencije.

Mada su Mašić i Busuladžić, kako je i prethodno rečeno, bili suvremenici, istraživanja su pokazala da nisu imali bližih kontakata, niti su razmjenjivali filozofske spoznaje i iskustva do kojih su ponaosob dolazili. Štaviše, Mašić i Busuladžić, pored toga što su živjeli u različitim sredinama, svoje tekstove objavljivali su i u različitim listovima. Naime, dok je Mašić svoje tekstove objavljivao u listu "Hikmet" iz Tuzle, "Islamski svijet", "Muslimanska svijest" i "Slobodna riječ" iz Sarajeva, te u jednom broju stranih časopisa kao što su "Ummul-Kura"- "Majka metropola" iz Meke i "Beridus-šark"- "Pošta istoka" iz Berlina, dotle je Busuladžić svoje tekstove štampao u glasilima kao što su "Glasnik" VIS-a

IVZ-c, "El-Hidaja", "Novi behar", "Gajret", "Gajret-Kalendar", "Osvit" i "Narodna uzdanica - Kalendar" iz Sarajeva, te italijanski časopis "Oriente Moderno", iz Rima. No, i pored te činjenice, istraživanja su pokazala sličnost ili gotovo identičnost filozofskih promišljanja Mašića i Busuladžića, posebno kada su u pitanju njihovi stavovi na relaciji islam - marksizam, odnosno islam - socijalizam.

Busuladžić, dakle, u svojoj studiji pod naslovom "Islam i socijalizam", koja je objavljena u "Glasniku" VIS-a IVZ-e Sarajevo, br. 10, iz 1938. godine, i koja još uvijek odiše intelektualnom svježinom, zbog čega je i danas itekako u duhovnim promišljanjima aktualna, ističe: "Filozofska podloga marksizma je materijalizam (koji poriče Boga), a islamskog socijalizma je vjera, tj. idealistički aktivizam koji crpi snagu iz Kur'ana. Marksizam i komunizam nose bezvjerstvo, a polazna tačka islamskog socijalizma je vjera u Boga i neumrlu dušu." Dalje će Busuladžić ustvrditi da "islam uči da čovjek nije samo proizvođač materijalnih dobara (homo ekonomikus), nego da je i 'homo humanus', kod kojeg, pored potreba želuca postoje i potrebe duše. Duh islamskog socijalizma je oprečan duhu marksizma kada je govor o njihovim ciljevima. Ono što je komunizmu cilj islam smatra sredstvom. To su ekonomska dobra. Islam uzdiže moral i teži za kulturom srca i duše za razliku od komunizma, koji siromaši ljudske duše, dovodi do animalnosti i poriče ideju morala".¹¹ Očito je da su ova Busuladžićeva promišljanja na gotovo identičnoj matrici kao i Mašićeva

¹¹ Mustafa Busuladžić, "Muslimani u Evropi", IP "Sejtarija", Sarajevo, 1997, str. 39.

va, koji, kao što je ranije naznačeno, ističe da je "marksizmu stomak ujedno i cilj i sredstvo u čovjekovom životu".

Pored navedenog, i Mašić i Busuladžić, neovisno jedan od drugoga, jasno uočavaju da je jedna od bitnih karakteristika marksizma dijalektička metoda koju je, kako kažu, Marx preuzeo od Hegela. Interesantno je da antitezu kao dio dijalektičke trijade, Mašić naziva "kontrastom", dok je Busuladžić imenuje "oprečnošću". Ovo terminološko "neslaganje" Mašića i Busuladžića oko dijela dijalektičke trijade u okviru marksizma nije toliko bitno, koliko je važno da i jedan i drugi, jasno uočavaju da komunizam, kao krajnji oblik društvenog uređenja, nije definitivn, upravo zbog dijalektičke metode koju sljedbenici marksizma preferiraju u odnosu na ranije društveno-ekonomske i političke sisteme. Zato će Mašić reći da je komunizam, ustvari, samo oblik istočnog imperijalizma, koji je prvenstveno usmjeren na razaranje islama i porobljavanje islamskih naroda, dok će Busuladžić ustvrditi da je "komunizam antipod fašizma", odnosno da je "ekstremna ideologija koju je proizveo Zapad koji je izgubio religiju i moral". Budući da je Busuladžićeva studija o odnosu islama i socijalizma pisana u predvečerje Drugog svjetskog rata, on će, slično kao i Mašić, reći da je "budućnost islamskih naroda u isključivom orijentiranju prema islamu i u jačanju svoje duhovne veze". Drugim

riječima i Busuladžić će, kao i Mašić, reći da budućnost muslimana nije u prihvatanju "modernizma i reformatorstva", bilo da oni dolaze od strane "zapadnog ili istočnog" kolonijalizma, odnosno prosperitet islamskih zemalja nije ni u "Italiji koja teži da se islamski narodi orijentiraju prema fašizmu...", niti u komunističko-marksističkoj propagandi Treće internacionale, koja je razaslala brojne agente u islamske zemlje".¹²

Saglasnost Mašića i Busuladžića, kada je u pitanju odnos islama prema marksizmu, odnosno u argumentiranoj kritici socijalizma i komunizma kao prakse marksističke doktrine, do koje su došli potpuno odvojeno i na osnovu vlastitih uvida, zapravo je na tragu metode idžtihada koja je, primarno, korištena u islamskoj teologiji i islamskom pravu. Naime, i Mašić i Busuladžić formuliraju svoje mišljenje o marksizmu (posebno o pojedinim kategorijama kao što su božanstvo, odnos duha i materije, odnos morala i društvene prakse i dr.), na temelju primjene analogije temeljnih islamskih vrijednosti i stavova iz Kur'ana i Poslanikove prakse prema centralnim teorijskim i praktičnim pitanjima marksističke doktrine. Na taj način oni postaju, uvjetno rečeno, filozofi - mudžtehidi koji vlastitim snagama dolaze do stavova o pitanjima o kojima se promišlja, što je u suprotnosti prema onima koji samo iznose i preuzimaju "tuđe riječi a da se ne pitaju iz čega one izviru".¹³ Drugim riječima, Mašić i Busuladžić slijede vlastiti ra-

¹² Isti, str. 45.

¹³ Detaljnije o idžtihadu vidjeti u: Nerkez Smailagić, "Leksikon islama", Svjetlost, Sarajevo, 1990., str. 263.

zum, vjerujući da njihova mišljenja nisu nepogrešiva, kao što su pokazali da marksističko mišljenje i praksa nisu konačni i jednom za svagda dati i obavezni. Za njih su jedino vječni i za svagda važeći Božiji zakoni prema kojima je čitav Kosmos uređen.

I upravo zbog toga, i jedan i drugi, suprotstavljaju se neargumentiranom "reformizmu i modernizmu" islamske misli i islamskog svijeta. Zato će Busuladžić reći da "muslimanima u Evropi, pa time i Bošnjacima-muslimanima u Bosni i Hercegovini više konvenira stanoviti konzervativizam i opreznost u preuzimanju tuđih ideja, nego slipeo imitiranje Evrope i kidanja s prošlošću..."¹⁴ Ovakvi Busuladžićevi stavovi gotovo u potpunosti koincidiraju s Mašićevom filozofijom srednjeg puta (duhom i praksom islama), budući da će on (Mašić) jasno reći da u islamskim zemljama i kod islamskih naroda "pobornici vjerskog preporoda dolaze poslije Džemaluddina Afganija", te da oni predstavljaju "pokret obnove i izbavljenja". Mašić će dalje ustvrditi da pobornici reformi, poslije Ahmedahana i kadijanija, zapravo predstavljaju "zapadno - imperijalističko - križarski nasrtaj na vrijednosti muslimana...". Međutim, Mašić se ne zaustavlja samo na osudi imperijalizma, kada je u pitanju položaj islamskih naroda, već razložno podvrgava kritici i indiferentnost samih muslimana. Zato će reći: "... Ne moraju svi ti reformatori biti u direktnoj vezi sa zapad-

nim imperijalizmom i njegovom taktikom, već je mnogo njih podleglo bljesku reformizma kao protivteži apatičnosti muslimana, njihovom niskom obrazovnom nivou i slabom poletu ka boljem životu".¹⁵

S druge strane, suprotno Mašiću i Busuladžiću, razmišljanja bošnjačkog filozofa Safeta Krupića, u suštini, predstavljaju pokušaj nekritičkog afirmiranja marksističke doktrine, ali su i ona značajna. Ona, naime, svjedoče o razudjenosti filozofske misli Bošnjaka, kako između dva svjetska tako i nakon Drugog svjetskog rata, kao i o tome da sam Krupić nije imao dovoljno saznanja ili svijesti o teroru i totalitarizmu koji je proizvodila komunistička praksa u istočnim zemljama i to sve u ime ili na temeljima marksističkih postulata. Jer, kada se analiziraju Krupićevi temeljni filozofski stavovi o marksističkoj filozofskoj misli općenito, teško se oteti dojmu da oni, u suštini, nisu usmjereni protiv fašizma kao nastupajuće totalitarne ideologije u Evropi, koji je prijetio da porobi narode širom svijeta. Naime, Krupić jednu od najznačajnijih svojih filozofskih studija ("Filozofija i nauka") piše 1936. godine, dakle samo

¹⁴ O mogućnostima opstanka muslimanskih zajednica na Balkanu, šire vidjeti u: Mustafa Busuladžić, *Muslimani u Evropi*, IP "Sejtarija", Sarajevo, 1997. str. 188 -189.

¹⁵ Muhamed Mašić, *"Džemaluddin Afganija- život i djelo"*, Avicena, Sarajevo, 1997, str. 70.

dvije godine prije nego što je svoju studiju "Islam i socijalizam" napisao Busuladžić.¹⁶

Krupić se u svojoj spomenutoj studiji ne pita samo o odnosu filozofije i nauke, budući da je, kako on (Krupić) kaže u vremenu ludih "izama", zapravo, centralno pitanje koliko filozofija i nauka mogu ponuditi adekvatna rješenja kako da se čovjek postavlja u periodu posvemašnje krize Zapada. Odgovarajući na ovo centralno filozofsko pitanje, Krupić će, na jasnoj matrici dijalektičkog materijalizma, ustvrditi da jedino nauka daje valjane odgovore, budući da se "nauka javlja kao oblikovatelj života, a religija kao nadoknada za izgubljeni život".¹⁷ Dalje će Krupić, potpuno oprečno Busuladžiću i Mašiću, reći da su "mitosi, religije, filozofije i moral samo oblici svijesti koji proizvode usvješćavanje prirodne i društvene stvarnosti kroz psihofiziološku ličnost i njezine

oblikovne mogućnosti". Dakle, Krupić je potpuno na tragu Marxa koji je tvrdio da je "religija, zapravo, samosvijest i čujstvo sposobosti čovjeka koji se sam nije još učvrstio, našao ili se je opet izgubio".

Smještajući religiju u nagonско-emocionalne komplekse, Krupić će ustvrditi da je "nauka rezultat intelektualne funkcije obrazovane u životnoj borbi i praksi u tim determinantama". Dalje će Krupić, potpuno suprotno Mašiću i Busuladžiću, reći da je religija, ustvari, ideologija te da ona ne korespondira sa naukom. Isto tako on će, potpuno suprotno Mašiću i Busuladžiću, a na tragu marksističkog pogleda na svijet, reći da "filozofija nije nauka o cjelini, o totalitetu", već da ona proizlazi iz "naučnog zahvatanja društvene stvarnosti". To znači da Krupić potpuno negira Mašićevo i Busuladžićevo tumačenje svijeta koje je proizvod Božijeg stvaranja, budući

¹⁶ Da je Krupić svjestan vremena i situacije u kojoj piše svoju studiju, potvrđuje i njegovo vlastito obrazloženje početka teksta, kada kaže: "Problem filozofije i nauke, određenje njihovih objekata, ograničenje njihovih domena, spoznajno-metodoloških postavaka, te njihovog međusobnog odnosa je danas centrani problem filozofijskog nastojanja. Šta je filozofija? Šta je njen objekt i koje su njene metode? Gdje leže izvori njezinog nastojanja, uzroci njezinih pregiba koji se nadaju u poliperspektizmu filozofijskih naziranja kroz historiju, kao i u ludom plesu "izama" kroz savremenu filozofijsko-kulturnu stvarnost. Kakve vrednote nosi i oblikuje ta "kraljica sviju znanosti", kako je umiljato nazivaju svi oni morbidni kazuističko-skolastički pretendenti na njezin misaoni tron, što u građanskom rječniku znači katedru. Je li ona - tj. filozofija - historijska kategorija nastala u vremenu i prostoru i u svojoj negaciji njemu podložna? Taj isti niz pitanja odnosi se i na nauku i njenu suvremenu krizu. Da li je sve to zamor svijeta koji se kreće po rubu života i smrti (Spengler) ili je to tek umor građanina čije su kultrune i socijalne forme življenja isuviše uske da prime svu bujicu novih snaga koje ključaju iz dijalektičkog raspadanja i diferenciranja date zbiljnosti? Da li možda nju ne guše ovih uski okviri koje ona s obiljem novih spoznaja mora najprije razbiti, a tek onda nove oblikovati". Šire o razlozima Krupićevog pisanja o odnosu filozofije i nauke vidjeti u: Safet Krupić, "Filozofija i nauka", u knjizi Šaćira Filandre, "Bošnjaci i moderna", "Bosanski kulturni centar", Sarajevo, 1996. str. 87.

¹⁷ Isti, str. 93.

da se, prema njegovom mišljenju, "jedino nauka javlja koja svojim materijalizmom razbija mistično-spiritualističke koncepcije u razjašnjavanju nastanka i razvoja svijeta". Ta borba između materijalizma i vjerskog idealizma traje dugo i prenosi se iz zemlje u zemlju, zaključuje Krupić, a posljednja faza u kojoj dominiraju filozofija i religija, naspram nauke, faza je njemačkog idealizma od Kanta do Hegela.¹⁸

Jasno je da su ovakva Krupićeva promišljanja na planu odnosa filozofije i religije, s jedne strane, i nauke, s druge strane, potuno nedostatna, budući da ona ne mogu odgovoriti na ključno pitanje kuda čovjek treba stremiti u vlastitom razvoju, da li između nauke i "oblika svijesti kao što su filozofija i religija." Naime, teško je objasniti Krupićevim riječima zašto se nauka, pa čak i naučni socijalizam, kojeg on preuzima od Marxa i Engelsa, stavljaju u funkciju totalitarnih ideologija i prakse, kao što su komunizam i socijalizam. Drugim riječima, Krupić zanemaruje činjenicu, koju primarno ističu Mašić i Busuladžić, da se, zapravo, u marksističkoj doktrini i njenoj komunističkoj praksi, shodno dijalektičkoj metodi, mora pojaviti negacija idealnog društveno-ekonomskog i političkog sistema (komunizma) kojeg preferiraju marksistički mislioci. Sve ovo pokazuje da je Krupić jedan u nizu bošnjačkih autora-filozofa koji je, rječnikom Mašića i Busuladžića, slijepo prihvatio marksizam, koji ne može ponuditi spas islamskim narodima u svijetu, a ponajmanje bošnjačko-muslimanskom narodu na prostorima Balkana.

Analizirajući paletu ideja i ponuđenih rješenja na relaciji islam - marksizam, može se postaviti sasvim logično pitanje, nisu li Mašićeve i Busuladžićeve kritičke opaske spram marksizma i njegove prakse, oličene u socijalizmu, odnosno komunizmu, i danas aktuelne, posebno na primjerima njihovog i stradanja bošnjačkog naroda. Nismo li, zapravo, kao Bošnjaci u proteklom periodu, a slijedeći ideologijsku matricu marksizma koja negira sve kulturne i duhovne tradicije, bili na putu vlastitog samozaborava koji se u dogledno vrijeme trebao gotovo do kraja realizirati. U prilog ovome ide i činjenica da se o Mašiću kao bošnjačkomuslimanskom filozofu, kao i o mnogim drugim njegovim prethodnicima i suvremenicima, doista malo znalo, pisalo i govorilo, a da se ne govori o tome da su se njihova djela i promišljanja mogla javno prezentirati i publicirati. Upravo zbog ovih činjenica itekako su značajna Mašićeva promišljanja i kritika marksizma kao filozofskog pravca, koja nisu samo u domenu teorijske rasprave na planu odnosa islam - marksizam, već i na planu pozicije Bošnjaka - muslimana i muslimana općenito, koji su bivali ili se nalaze, u režimima koje zovemo socijalističkim, odnosno komunističkim.

Sa filozofskog aspekta Mašić je, u prvom redu, racionalist, koji vjeruje da se racionalnim i moralnim sredstavima može utjecati na čovjeka, posebno na planu njegove islamske duhovnosti i političke angažiranosti. On se, kako to ističe i Halim Mulaibrahimović, obraća temeljnim vrijednostima i principima islama "u nastojanju da posve racionalno zasnuje i objasni karakter islamske objave i njenu univerzalnu duhovnu i praktičnu vrijednost za

¹⁸ Isti, str. 98.

čovjeka".¹⁹ Jedan broj Mašićevih suvremenika, pa i kasnijih atora, smatrao je da njegovi ovakvi stavovi umnogome imaju elemenata utopije. Međutim, ovakva Mašićeva promišljanja veoma su bliska filozofskim stavovima njegovog suvremenika i godinu dana mlađeg kolege iz Gazi Husrev-begove medrese, Mustafe Busuladžića, koji, kao i Mašić, vjeruje da "preporod čovječanstva religioznim putem nije utopija i iluzija". Busuladžić će dalje reći, što je opet na tragu Mašićevih promišljanja, da "filozofija i religija paralelno idu kada određuju zadatak života i odgovaraju na pitanja o tajni svijeta i kozmosa. Ali religija ide još dalje. Njezin je zadatak da odgovori na ono vječno pitanje koje za filozofiju i nauku ostaje tajna, vječna tajna. To je pitanje čovjekove sudbine, zagrobnog života, pitanje o nagradi i kazni; na sve to treba da odgovori religija. Zato je religije bilo u svim vremenima. Ona nikad neće iščeznuti dok god se ljudi budu zanimali pitanjima života, njegova smisla i najdubljim izvorima njegovim."²⁰

Mašićev racionalizam u filozofskim i teološkim promišljanjima umnogome je bio inspiriran i zapadnom evropocentričkom filozofijom i ideologijom koju je prožimao snažan duh imperijalnosti i kolonijalizma prema cjelokupnom životu islamskih naroda i država. Zbog svega toga Mašić će kroz svoju praktičnu filozofiju nastojati da izvrši kritiku zapadnog načina mišljenja koje je u sebi, a posebno praksi koja je rezultat promišljanja, nosila elemente vjerskog, nacionalnog

i ukupno ljudskog porobljavanja i ponižavanja. Naime, Mašić će u svojim promišljanjima često isticati da je "islam ljuti protivnik samovoljnog vladanja i nasljeđivanja na vlasti..., da je zemlja (s materijalnim dobrima na njoj i u njoj) Allahovo apsolutno vlasništvo koje je samo dato na raspolaganje nama - korisnicima tih dobara - za podmirenje životnih potreba, a nika-ko za stavljanje, pomoću tog, u zavisnost i ropski položaj nekoga, od strane drugoga".

Dakle, Mašić na vrlo jasan način ističe da je islam sa svojim principima vjerodostojan put da se sprečavaju bilo kakva gospodarenja, a posebno ropskog karaktera, naroda nad drugim narodom ili bilo koje vrste institucije nad pojedincem, društvom i narodom općenito. Također, Mašić u svojim promišljanjima ističe da je islam vjera u kojoj se niko nema ničega stidjeti ukoliko se ona shvata i tumači na naučan način. Međutim, ukoliko se islam interpretira na, kako to Mašić kaže, "neznalački način", onda se daje povod da se on vrijeđa, ponižava i još više iskrivljuje. Zbog toga će Mašić reći da je u islamu "našao ključ za raspoznavanje Božanskog učenja od onog dodatnog (apokrifnog)", te da je islam vjera u kojoj je sve što je "lišeno zdrave logike pod sumnjom da je ubačeno u vjeru svana, jer je nezamislivo da Allah kao univerzalno biće i Resul Muhammed, koji je govorio u Njegovo ime, budu bez logike, tj. zapadnu u opasnost da ih razvoj života demantira". (*drugi dio teksta objavljujemo u sljedećem broju*)

¹⁹ Detaljnije o ovome vidjeti u: Halim Mulaibrahimović, "Predgovor prvom izdanju", knjige Muhameda Mašića, *"Moji stavovi ..."*, Avicena, Sarajevo, 1994. str. 9 - 10.

²⁰ Šire o ovome vidjeti u: Mustafa Busuladžić, *"Muslimani u Evropi"*, IP "Sejtarija", Sarajevo, 1997. str. 28-29.